

**Aydın
Mədətoğlu**

Bizim yazar

Bu gün İran deyilən mülkətdə beş böyük, dörd kiçik etnos, 37 faiz Türk, 36 faiz Fars, 8 faiz Gilək və Mazandarani, 7 faiz Kürd, 4 faiz Lor, 3 faiz Ərəb, 2 faiz Lək, 2 faiz Bəluc və 1 faiz digərləri yaşayır. Bu mülkətdə öz orijinallığı və qəhrəmanlığı ilə seçilən və Fars bölgəsində yaşayan Türklərdən biri də Qaşqay Türkləridir. Qaşqay Türkləri əsasən İran adlandırılan mülkətin Fars, Cama-hal, Bəxtiyari, Göhkilye, Boyer Əhməd ellərində və çox az sayda Buşəhr və Xuzistanda yaşamaqdadırlar. Onların Fars əyalətindəki ümumi sayı bəzi mənbələrə görə yarım milyon nəfərdir.

Qaşqaylar El quruluşuna malikdirlər. Qaşqay elindən ünlü elxanlar, elbəylər, kələntərlər, kəndudalar, ağsaqqallar, şairlər, ruhani müderrislər, filosoflar, ədiblər, ustad aşığılar, musiqiçilər, müğənnilər çıxmışdır.

Tədqiqatçılar Qaşqayların tarixini tədqiq edərkən onların İran deyilən mülkətin ictimai-siyasi həyatında oynadığı rolunu üç dövrə bölünür: Birinci dövrü Qaşqay Elinin yaranmasından XX əsrin üçüncü onilliyinə, yəni Qacar sülaləsinin süqutuna qədərki dövrə, ikinci dövrü Rza şah sülaləsinin hakimiyyəti illərinə (1925-1979), üçüncü dövrü isə islam inqilabından bugünkü günə qədərki dövrə aid edirlər.

Qaşqaylar haqqında bir sıra tədqiqat əsərləri yazılmışdır ki, bunlardan ən mükəmməli Azərbaycan alimi Tağı Əbülqasım oğlu İbrahimovun (Şahin) "Qaşqaylar" monoqrafiyasıdır. Monoqrafiya müəllifinin özünün də qeyd etdiyi kimi: "Bu monoqrafiya Qaşqay Eli tarixinin birinci dövrünün tədqiqinə... Həsər edilmişdir" (Bax: T.Ə. İbrahimov, Qaşqaylar, Bakı, Elm-1988, səh.5). Bu əsərdə müəllif əsasən Qaşqayların mənşəyi, onların ictimai quruluşu, iqtisadi həyatı, məişəti, adət-ənənələri, İran xalqlarının ictimai və siyasi həyatında Qaşqay Elinin mövqeyi, onların 1905-1911-ci illər İran Məşrutə inqilabındakı siyasi mövqeyi, 1918-1920-ci illərdə onların İngilis işğalçıları əleyhinə silahlı mübarizəsindən, Pəhləvi rejiminə qarşı üsyanlarından etibarən bəhs etmiş, mühüm nəticələr əldə etmişdir. Müəllifə görə, Qaşqayların bir El kimi formalaşması və İran deyilən mülkətin ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynaması Nadir Şah Əfşarın ölümündən sonra başlayır. Müəllif göstərir ki: "Vaxtilə Xələcistandan Farsa köçmüş Xələclərin "Şahili" tayfasının rei-

si Canı ağanın ətrafında birləşmək üçün toplanan tayfa və qəbilələr "Qaşqay" adı altında böyük El birliyinə çevrilmişdir... Yaranmış Elin "Qaşqay" adını qəbul etməsi Elin təşəkkülündə Şahlı tirəsinin göstərdiyi təşəbbüslə, onun

eramızın ilk əsrlərinə aid edir və göstərir ki: "Miladın ilk əsrlərindən Orta Asiyadan gələn müxtəlif Türk elləri - Sarırlar, Savırlar, Gəncəklər, Gərgərlər, Vənəndlər, Qarxunlar, Qazanlar, Muğanlar, Kəngərlər, Qaşqaylar və ... başqaları yerli Türklərlə qaynaşaraq və bir millət kimi" formalaşmışdır (Bax: Məhəmməd Tağı Zehtabi Şəbüstərli, İran Türk-

etmişdir. İslam mənbələri də Xalaqları Ağ Hunların nəslini kimi göstərmiş, hətta onların eyni Türk dilində danışdıqlarını göstərmişlər.

Fars bölgəsində sakin olan Türk tayfa və qəbilələri tarixi zərurət qarşısında birləşməyə məcbur olmuş və toplanaraq vahid bir El yaratmış və bu El də "Qaşqay" adlandırılmışdır. Deməli, Farsda sakin olan

İran deyilən mülkətdə bütün Türklər kimi Qaşqayların da ən faciəli dövrü Pəhləvi diktaturası dövrü olmuşdur. Hələ 1925-ci ildə təzəcə hakimiyyəti xarici imperialistlərin dəstəyi ilə əldə etmiş quldurbaşı Rza şah "Milli birlik" şüarı adı altında İran deyilən mülkətdə bütün millətlərin milli hüquqlarını kobud şəkildə pozaraq özünün çirkin siyaseti

Qaşqay Türkləri

reisi Canı ağanın el arasında və hökumət dairələrində malik olduğu nüfuz və hörmətlə elə-qədərdir" (T.Ə. İbrahimov, göstərilən əsəri, səh.74).

Fəσαι də bu fikri təsdiq edərək yazır ki: "Canı ağa Qaşqay Eline təyin edilmiş ilk elbəyidir" (Bax: M.H. Fəσαι, Farsname, II, Tehran, hicri-qəməri 1313, səh. 209).

Bizcə, müəlliflər məsələyə sırf siyasi cəhətdən yanaşmışlar. Çünki tarixdə istər Hunlar, istər Qaraxanlılar, istər Qəznəvilər, istər Səlcuqlular, istər Qaraqoyunlular, istər Ağqoyunlular, istər Osmanlılar, istər Səfəvilər hakimiyyətə gəlməmiş və siyasi proseslərdə fəal iştirak etməmiş onların da adına tarixdə rast gəlinməmişdir.

Bəzi müəlliflərə görə, Qaşqay Eli tərkibində birləşmiş olan bütün tayfa, qəbilə və tirələrin sələfi babalarının hamısı birlikdə vahid bir el kimi Farsa köçmüş, köçdükləri zamanda da hamısı birlikdə "Qaşqay" adı daşımışlar və özləri də ancaq İranın Qum və Ərak vilayətlərinin Xələcistan bölgəsində sakin olan Xələclərə və ya Orta Asiyanın Kaşqar vilayətindəki Qaraxataylara mənsubdurlar. Sonralar Xə-rəzmşah, Çingiz, Teymur, Şah Abbas, Nadir Şah və b. Hökmdarlar vasitəsilə köçürülüb Fars əyalətində sakin edilmişlər (T.Ə. İbrahimov, göstərilən əsəri, səh. 73).

Bəzi Qərb müəllifləri Qaşqay xanlarının dediklərinə

lərinin əski tarixi, II cild, Təbriz, hicri 1379, səh. 675).

Bəzi müəlliflər Xalaqları Qaşqayların sələfi hesab etmiş və onların Ceyhun çayının qərbində Ağ Hunlar, Göy Türklərlə bərabər yerləşdiklərini

Türk Qaşqaylar çox qədim zamanlardan bəri müxtəlif dövrlərdə və mərhələlərlə müxtəlif bölgələrdən Farsa gələn və ya aparılan ayrı-ayrı Türk tayfalarından ibarətdir ki, bunların da əsasını Xalaqlar, Qaraxatay-

tini açıq şəkildə qulbəçələrinin dili ilə beyan edərək göstərirdi ki: "Bizim tələbimiz və ictimai istəyimiz İranın milli birliyini təkmilləşdirmək və onu qorumaqdan ibarətdir... Milli birliyi təkmilləşdirmək üçün bütün öl-

İran deyilən mülkətdə bütün Türklər kimi Qaşqayların da ən faciəli dövrü Pəhləvi diktaturası dövrü olmuşdur. Hələ 1925-ci ildə təzəcə hakimiyyəti xarici imperialistlərin dəstəyi ilə əldə etmiş quldurbaşı Rza şah "Milli birlik" şüarı adı altında İran deyilən mülkətdə bütün millətlərin milli hüquqlarını kobud şəkildə pozaraq özünün çirkin siyasətini açıq şəkildə qulbəçələrinin dili ilə beyan edərək göstərirdi ki: "Bizim tələbimiz və ictimai istəyimiz İranın milli birliyini təkmilləşdirmək və onu qorumaqdan ibarətdir... Milli birliyi təkmilləşdirmək üçün bütün ölkədə fars dili ümumi dil olmalı, geyim, əxlaq və s. cəhətdən yerli fərqlər aradan qaldırılmalıdır"

əsaslanaraq onların Şahlı tirəsinin Səfəvilərlə qohum olmalarını, bəzi müəlliflər də Nadir Şahın Hindistana yürüşündə Qaşqayların da iştirak etdiyini göstərmişlər.

Bütün tədqiqatçılardan fərqli olaraq böyük alim Məhəmməd Tağı Zehtabi Qaşqayların bu ərəziyə - İran deyilən mülkətdə gəlmələrini

yazmışlar. Mahmud Kaşqarlının "Divan ül-lüğət-üt-Türk" əsəri və "Oğuznamə"yə görə, Xalaqlar (Kalaqlar) Oğuz boylarından biridir. Onlar qədim zamanlarda Əfqanıstana doğru yürümüş, Mahmud Qəznəvi ordusunda Hindistanın fethində iştirak etmişlər. Ümumiyyətlə Mahmud Qəznəvi ordusunun əsasını Xalaqlar təşkil

edirdi. Əfşarlar, Ləklər, Qaraqalpaqlar, Kəngərlilər, Qaraqoyunlular və Ağqoyunlulardan Qarağanlılar, Bayatlar, Ağacarılar, Şorderəlilər, Əmələlilər, Çobanlar, Çobanqaralar, Xançobanlar, Uryatlar, Qırxlılar, İmirililər, Arıxlılar, Qutlular, Qasımlılar, Novxanlılar, Əhmədliyərlər və onlarla bəle Türk tayfaları təşkil edir.

kədə fars dili ümumi dil olmalı, geyim, əxlaq və s. cəhətdən yerli fərqlər aradan qaldırılmalıdır. ...Müxtəlif milli libas geyməyə, müxtəlif dillərdə danışmağa son qoyulmalıdır.

...Əgər biz İranda sakin olan müxtəlif əhalini və bütün müxtəlif tayfaları vahid bir şəkildə salmasaq, yeni bütün əhalini tam mənasında iranlaşdırmasaq (oxu: farslaşdırmasaq - A.M.) qarşımızda qarancılıq gələcək dayanar. İranın tarixinə, farsın dilinə, ədəbiyyatına və şüariyə bağlı olan şəxslər bilməlidirlər ki, əgər bu ölkənin birlik ipi qırılsa, onlar üçün heç bir şey qalmayacaqdır. Ona görə də hamımız bir səsle tələb etməli, yekdilliklə çalışmalıyıq ki, fars dili bütün İranda ümumiləşsin və yad dillərin yerini tutsun...

(ardı gələn sayımızda)